

INLEIDING

MATTEÛS 1-2

Het Matteüs-evangelie wordt meestal gezien als een evangelie dat sterk geënt is op Joodse tradities. Het had vermoedelijk zijn plaats in een gemeente die zich in een voortdurende discussie, dan wel conflict met de synagoge bevond, of tenminste bezig was de scheiding die uit dit conflict voortkwam te verwerken. Waarschijnlijk is het ergens in de Romeinse provincie Syria ontstaan en gaat het, gezien het taalgebruik, uit van een gehoor dat ook uitdrukkingen uit de talen in die regio begrijpt. Tegelijkertijd is het wel in het Grieks geschreven, de *lingua franca* van het Middellandse Zeegebied, en worden er soms ook begrippen uitgelegd of vertaald (zoals *Eli, Eli, lema sabachtani* in 27:46). Ook komen er Latijnse leenwoorden in voor (*quadrans*, Grieks gespeld in 5:26; *flagello*, eveneens Grieks gespeld in 27:26). Taal zegt niet alles, maar het geeft wel aan hoe zeer het Matteüs-evangelie op het snijvlak van culturen en subculturen staat. Geschreven is het werk vermoedelijk zo rond het jaar 90 na Christus, door een theologisch en literair creatief en goed geïnformeerd schrijver. Wie hij was, is onbekend, ook of hij Matteüs heette; het enige wat we weten, is dat er een evangelie is en dat het door iemand geschreven is. Dat wil zeggen: het is zo'n twintig jaar na de eerste Joodse opstand en de verwoesting van de tempel in Jeruzalem geschreven. Was er tijdens het leven van de 'historische Jezus' nog sprake van een Joodse vazalstaat, waarin de verschillende Herodessen die in dit evangelie en elders voorkomen een leidende rol spelen, op het moment van schrijven is dat geschiedenis en heeft Rome zijn grip over 'Palestina', zoals de provincie is gaan heten, nadrukkelijk versterkt. Zogenaamde *Iudae capta*-munten (gevangen Judea) uit deze tijd gaven de verhoudingen duidelijk aan: de Romeinse overwinnaar en het onderworpen Juda verschijnen in verschillende poses waaruit blijkt dat Rome het voor het zeggen heeft. Dit alles geeft niet alleen aanleiding om ook steeds vanuit verschillende culturele perspectieven naar het Matteüs-evangelie te kijken, maar ook om de politieke context nadrukkelijk in gedachten te houden.

BIJBELSTUDIE 1

DE STAMBOOM VAN JEZUS

❖ **BIJBELTEKST:** *Matteüs 1:1-17*

Toelichting

Het begin van boeken en verhalen heeft vrijwel altijd de functie om kort neer te zetten waar het vervolg over zal gaan en vooral ook om er nieuwsgierig naar te maken. Een stamboom lijkt dan niet de meest uitnodigende manier om een biografie mee te beginnen. Zeker niet als die biografie er ook nog eens toe moet dienen om het gehoor te winnen voor de hoofdpersoon ervan. En al helemaal niet wanneer het om een opsomming van veelal obscure namen gaat. Zelfs wie de Schriften van Israël buitengewoon goed kent, zal het een hele uitdaging vinden om iedereen precies thuis te brengen. Des te meer zal dat gelden voor iemand die die kennis niet meebrengt, bij gebrek aan vorming of gewoon omdat iemand de klassiekers van de Griekse en Romeinse literatuur beter kent.

Wie die laatste literatuur kende, of wie een beetje op de hoogte was van Grieks-Romeinse cultuur, zou ook weten dat die zelf erg bezig was met afstamming. Keizers, bijvoorbeeld, maar ook lager geplaatste personen zochten voortdurend naar manieren om hun status, hun aanzien en hun legitimiteit te versterken door te verwijzen naar illustere voorgangers. Hoe verder terug je belangrijke, eervolle voorvaders kon aanwijzen, des te beter. De grote eposen van de stad van Rome, Vergilius' *Aeneas* maar ook een historisch werk als *Ab urbe condita* van Livius, zijn bijvoorbeeld niets dan pogingen om de afstamming van het Romeinse volk als geheel zeker te stellen. Datzelfde geldt voor allerlei individuele biografieën. Dit wijst soms ook op een onzekerheid: alleen wie niet erg zeker is van zichzelf, moet op zijn afkomst terugvallen om status te verwerven. Dat geldt voor een relatief nieuw volk als de Romeinen, maar ook voor een marginaal volk zoals Israël. Stambomen en herinneringen aan afkomst waren

wijdverbreid: afbeeldingen en beelden in steden alsook afbeeldingen op munten confronteerden mensen hier dagelijks mee en, zoals gezegd, de literatuur stond er vol van. Een genealogie of stamboom spreekt dus een centrale lijn in Grieks-Romeinse cultuur aan. Als communicatiemiddel is een stamboom daarbij ook nog heel erg compact, een soort geschiedenis in stenografie: door de generaties achter elkaar op te sommen, kunnen eeuwen geschiedenis snel overbrugd worden en kan aangegeven worden wie de grote namen zijn aan het begin ervan. Bij keizers wilden dat nog weleens goden zijn, in het geval van Jezus zijn het twee andere figuren: Abraham en David (zie de bijzondere inleiding: ‘Zoon van David, zoon van Abraham’, pas hierna begint de stamboom als zodanig). Een stamboom is daarmee eigenlijk een heel zinnige manier om een verhaal over een persoon mee te beginnen: heel in het kort wordt geschilderd wie de hoofdpersoon is en wat je van hem (of haar) mag verwachten.

Een stamboom is in het denken van de Grieks-Romeinse wereld een heel compacte manier om iemand en zijn afkomst en status neer te zetten. In die Grieks-Romeinse wereld, met beperkte sociale mobiliteit, betekende het leren kennen van iemands afkomst ook dat je te weten kwam wat je van iemand mocht verwachten. Dit is bij Matteüs’ stamboom van Jezus ook zo. Tegelijkertijd zal iedereen onmiddellijk gezien hebben dat deze stamboom weliswaar een stamboom is, maar geen gebruikelijke. Grootheden uit de Romeinse of Griekse geschiedenis zijn volledig afwezig, terwijl hij gevuld is met (lastige – ook voor een Grieks sprekende persoon!) namen die maar in één geschiedenis thuishoren, namelijk die van het volk Israël. Dat is bijzonder en zeker een verrassend referentiekader. Het volk Israël is op het moment van schrijven van het Matteüs-evangelie onder Romeinse heerschappij, hetzij in het land zelf, hetzij als een aparte en vaak gemarginaliseerde bevolkingsgroep elders. In het jaar 38 CE was er bijvoorbeeld een beruchte vervolging van Joden in de metropool Alexandrië. Wat voor legitimiteit, eer of status levert het op wanneer je iemand met zo’n stamboom presenteert? Het Marcus-evangelie doet dit bijvoorbeeld niet, en vermijdt daardoor dit probleem. Matteus, die het Marcus-evangelie als bron gebruikt, heeft de stamboom aan de structuur van het verhaal toegevoegd en zelfs hele-

maal aan het begin van zijn werk geplaatst (vergelijk de genealogie in het Lucas-evangelie, pas in hoofdstuk 3). Alleen al daarom verdient dit bijzondere aandacht. Wie nader naar de stamboom kijkt, ziet dat hij niet alleen nadrukkelijk uit Joodse namen bestaat en zo Jezus buitengewoon diep in de Joodse traditie verankert, maar ook dat hij tot in het taalgebruik inspeelt op genealogieën in de Schriften van Israël. De Griekse uitdrukking ‘geslachtslijst’ komt bijvoorbeeld op identieke wijze voor in het boek Genesis (2:4; 5:1). Ditzelfde geldt voor de formulering ‘die verwekte die’ (in de Willibrordvertaling weergegeven met ‘x was de vader van y’), deze komt ook zo voor in geslachtslijsten in de Schriften van Israël. Ook de structuur van de stamboom is ingegeven door de geschiedenis van Israël. In Matteüs 1:17 staat: van Abraham tot David telt de lijst veertien generaties, van David tot de Babylonische ballingschap veertien generaties, en van de Babylonische ballingschap tot Christus veertien generaties. Het zal overigens opvallen dat de laatste generatie eigenlijk niet uit veertien maar uit dertien generaties bestaat. Meningeën zijn hierover verdeeld. Het kan zijn dat Jechonja dubbel geteld moet worden, of het is actualiserend bedoeld: de veertiende generatie is de gemeente van volgelingen van Jezus. Het *frame* van de ballingschap is echter belangrijker dan deze vraag over de aantallen. Het plaatst deze genealogie, gegrond in de literatuur van een onderdrukt volk, in de marge van het Romeinse Rijk, nadrukkelijk in de context van de politieke geschiedenis. Je kunt je afvragen of de generatie van Jezus, die bij zijn naamgeving een hoopvolle naam krijgt (God redt), gezien wordt als zich bevindend in een volgende situatie van ballingschap, dan wel onderdrukking, waarin weer bevrijding nodig is. Nog afgezien hiervan: de lezer krijgt door deze stamboom als duidelijke boodschap mee dat de geschiedenis van *Israël* het bepalende kader is voor wat er zal volgen, en niet de geschiedenis van, bijvoorbeeld, het Romeinse Rijk – of van enig ander volk wat dat betreft. Het is zo helder dat de stamboom veel meer is dan alleen maar boeiende genealogische informatie die de lezer van Matteüs hier krijgt.

Wat gebeurt er nu als de stamboom ontcijferd wordt, voor zover mogelijk en met een focus op de opvallendste aspecten ervan? Wat voor aspecten van de geschiedenis van Israël worden er opgeroepen als dit verhaal verteld wordt? Een goed uitgangspunt voor het ontcijferen zijn het begin van de genealogie, met David en Abraham, het einde ervan, waar het ‘ritme’ van de stamboom onderbroken wordt en de uitspraak

over Jozef, Maria en Jezus anders geformuleerd is dan wat eraan voorafgaat, en ten slotte de vier of vijf opvallendste persoonlijkheden in het geheel: Tamar, Rachab, Ruth en 'de vrouw van Uria', samen met Maria in een *all male* stamboom vijf opvallende vrouwelijke verschijningen, die ook het ritme van de stamboom onderbreken doordat ze ingevoegd worden. Het ligt voor de hand om de uitspraak over David en Abraham te zien in het licht van wat deze twee personen symboliseerden in het denken van Israël. David staat dan voor het koningschap en het volk Israël als hechte eenheid, met een wat afstandelijke houding ten opzichte van de buitenwereld. Jezus van David laten afstammen suggereert dat Jezus iets te maken zal hebben met Israël als volk. Hóé dat zijn beslag zal krijgen, dat zal nog moeten blijken. Als lezers 'Christus' in het eerste vers horen als 'Gezalfde' (Hebreeuws: *Masjiach*, Grieks: *Christos*) en niet alleen als de 'achternaam' van Jezus, dan is de band met David daarvoor ook gelegd: ook hij was een koninklijke gezalfde van God, die Gods werk op aarde deed (of tenminste: zou moeten doen). Een nieuwe 'gezalfde' werd verwacht als bevrijder van het volk Israël; christenen herkenden deze persoon in Jezus.

Een belangrijke functie van een inleiding op een verhaal is om spanning op te roepen en nieuwsgierig te maken naar het vervolg. Zorgvuldig gelezen doet de stamboom dat precies. Want ook de andere persoon die helemaal aan het begin van de stamboom genoemd wordt, Abraham, heeft in het Joodse denken van de eerste eeuw een symbolische betekenis die vooruitwijst op het vervolg van het verhaal. Hij wordt, gezien de belofte die aan hem gedaan is in Genesis 15, gezien als iemand van universele betekenis, iemand die geassocieerd wordt met de vereniging van Israël en andere volken, meestal door zich bij Israël aan te sluiten of zich aan Israël te onderwerpen. In ieder geval is iemand die zo van Abraham afstamt iemand die goed iets te maken kan hebben met deze universele dimensie van Israël. Het noemen van de vier of vijf vrouwen (al naargelang of Maria wel of niet meegeteld wordt) in de genealogie zou in eenzelfde soort richting kunnen wijzen als het noemen van Abraham: Rachab, Ruth en Batseba (aangeduid als 'die van Uria') zijn alle drie buitenlandse vrouwen. Ze zouden de universele dimensie van het volk Israël, gegeven met de afstamming van Abraham, al kunnen belichamen. Tegelijkertijd zouden ze vooruit kunnen wijzen naar wat Jezus zal betekenen tijdens zijn leven op aarde en zelfs daarna. Het slot van het Matteüs-evangelie is namelijk erg universalistisch: 'Ga dus op weg en maak

alle volken tot mijn leerlingen' (28:19) (zie ook de herhaling van de betekenis van Jezus' naam in 1:23 in 28:20, een verder verband tussen begin en einde van het evangelie). Deze vooruitwijzende functie wat het verruimen van de grenzen van het godsvolk betreft, lijkt echter niet de enige functie van de vrouwen te zijn. In het levensverhaal van ten minste twee van de vier (of drie van de vijf, Maria meegerekend) komt een wat onverwachte zwangerschap voor: Tamar is zwanger van haar schoonvader Juda (Genesis 38), Batseba van David (2 Samuel 11-12) en ook Ruth en Rachab kunnen met minder reguliere relaties geassocieerd worden (Ruth lijkt Boaz te verleiden in Ruth 3 en Rachab is een prostituee, zie Jozua 2 en 6). Op deze manier hebben ze, met David die aan het begin van de stamboom al uitdrukkelijk genoemd werd wanneer Jezus als 'Zoon van David' geïdentificeerd wordt, ook een voorbereidende rol op wat er onmiddellijk na zal volgen: het verhoudingsgewijs bijzonder korte verhaal van Jezus' geboorte zelf, waarin een moeilijk uit te leggen zwangerschap ook van belang is. De verhouding in lengte wijst natuurlijk ook al op het gewicht dat Matteüs aan de stamboom toekent: de afstamming telt op dit moment meer dan de geboorte op zich. Wel werkt de stamboom toe naar dit verhaal over de geboorte door in het laatste lid af te wijken van het ritme 'die verwekte die'. Nu staat er: 'Jakob verwekte Jozef, de man van Maria. Bij haar werd Jezus verwekt, die Christus genoemd wordt.' Door handig een passieve werkwoordsvorm (*egennethe*) te gebruiken, laat Matteüs in vers 16 in het midden wie nu de vader van Jezus is. Dit laatste en voor het verstaan van Jezus' afstamming wezenlijke stukje informatie komt in het korte verhaal over Jezus' geboorte. Aan het einde van de stamboom is de lezer nog in spanning: hoe zit het nu precies met Jezus' eigen geboorte en ouders, op welke manier zal hij deze bijzondere afstamming voortzetten? Wat voor betekenis zal dat hebben voor de geschiedenis van Israël? Is de betekenis die al die personen in de stamboom al aan Jezus geven terecht en op welke manier zal hij dit waarmaken, deze zoon van David en zoon van Abraham? Deze grootse ouverture maakt zo nieuwsgierig en nodigt uit om verder te lezen in het evangelie van Matteüs en te ontdekken wat voor iemand deze Jezus nu precies zal zijn en wat hij voor Israël en anderen zal betekenen.

Vragen

1. Het referentiekader van de stamboom van Jezus is dat van ballingschap en hij is geschreven in een tijd van onderdrukking. Jezus krijgt zo de plaats in de geschiedenis van een onderdrukt volk. Wat voor plaats geeft Jezus dat in de geschiedenis? Hoe verhoudt zich dit tot de positie van de kerk vandaag?
2. Deze stamboom is de opmaat tot het Matteüs-evangelie en, als voorbereiding op het verhaal over Jezus' geboorte, ook tot kerstmis. Welke elementen uit de toelichting op de stamboom spreken je aan en waarom?

Bijeenkomst 1: De stamboom van Jezus (Matteüs 1:1-17)

Om te beginnen: Leg post-its in drie verschillende kleuren, pennen, en een groot vel papier klaar. Deel post-its in twee kleuren uit en vraag aan iedereen om daarop hun antwoord op twee vragen te schrijven:

- Wat is je eerste gedachte als je denkt aan het kerstverhaal?
- Op welke vragen hoop je antwoord te krijgen? Of: wat hoop je dat deze serie je brengt?

Vraag aan de deelnemers of ze allemaal een stamboom van zichzelf willen meenemen (met eventueel foto's van de eigen familie, trouwboekjes, et cetera), die begint bij hun overgrootouders en eindigt bij henzelf (en eventuele kinderen). Of een soortgelijk werk over de gemeente of een andere groep of organisatie.

- Een genealogie of stamboom is een heel compacte manier om geschiedenis te vertellen. Hoe zou je dat over jezelf doen, over je familie; hoe zou je zoiets over je kerk vertellen? Welke persoonlijkheden doen ertoe, hoe ver reiken ze terug?
- De stamboom van Jezus heeft als centraal referentiekader de ballingschap. Zijn er soortgelijke gebeurtenissen in je eigen leven waarnaartoe en waarvandaan je je levensverhaal vertelt? Hoe zit het met het verhaal van je familie – of van de eigen gemeente of kerk? Wat zegt dit over de identiteit van jezelf of van deze gemeenschap?